

University of Groningen

Nathan Söderblom. Leven en denken van een godsdiensthistoricus.

Veen, Jan Mari van

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1940

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Veen, J. M. V. (1940). Nathan Söderblom. Leven en denken van een godsdiensthistoricus. Groningen: s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

INLEIDING

DOEL EN WERKWIJZE

In een artikel, geschreven kort na het overlijden van Nathan Söderblom, vergelijkt Van der Leeuw den Zweedse aartsbisschop voor een ogenblik met „die andere merkwaardige figuur uit onzen tijd, den man, van wien hij zooveel hield, met Albert Schweitzer.”¹⁾ Onder meer zegt de schrijver, dat Söderblom met Schweitzer gemeen heeft, dat „in de waardeering van het groote publiek de man van wetenschap achterstaat bij den man van de daad.”²⁾ Deze opmerking is maar al te juist. Om ons tot Söderblom te bepalen: als grondlegger en leider der oecumenische beweging is hij internationaal bekend; als theoloog, als godsdiensthistoricus slechts in geringe mate, althans buiten de kring der vakgenoten. Maar ook binnen deze kring kent men hem als zodanig over het algemeen onvoldoende. Vele van zijn belangrijkste publicaties zijn slechts toegankelijk voor hen, die de Zweedse taal beheersen. Bovendien is de theologische situatie heden aanmerkelijk veranderd, vergeleken bij die, waarin Söderblom leefde. De vragen, die zich aan hem opdrongen, staan thans voor een goed deel niet meer in het middelpunt der belangstelling. *Tempora mutantur et nos mutamur in illis*. Voor een gezonde ontwikkeling der huidige theologie is het evenwel beslist noodzakelijk, dat wij blijven nadenken over de bijzonder gewichtige vragen, welke juist de mannen der vorige generatie bezig hielden. En wij kunnen dat slechts vruchtbaar doen, als wij ons de moeite getroosten, ons in hun arbeid te verdiepen, ook al is hun oplossing der vragen misschien de onze niet. Sprekend over Troeltsch, zegt Kurt Leese: „Es ist immer wieder erstaunlich zu sehen, wieviel wertvolles Gut in der Theologie der Vorkriegszeit steckt.”³⁾ Dit geldt ook voor Söderblom.

Hoe meer aandacht schrijver dezes wijdde aan het leven en denken van dezen zeldzamen man, des te groter werd bij hem het verlangen

1) G. van der Leeuw, *Söderblom's Wetenschappelijke beteekenis in Stemmen des tijds*, XX, 1931 II, 13 v.v.

2) *id.* 139.

3) K. Leese, *Die Religion des Protestantischen Menschen*, Berlin 1938, 190.

om met name zijn godsdienstwetenschappelijke denkbelden te ordenen, te beschrijven en zo mogelijk te beoordelen. Ziedaar de bedoeling van deze studie. Moge zij dienen, om meer bekendheid te verlenen aan Söderblom als man van wetenschap. Moge zij enigszins duidelijk kunnen maken het belang van zijn arbeid voor de godsdienstgeschiedenis en daarmee voor de theologie van verleden, heden en toekomst.

De tijd is nog niet aangebroken voor een samenvattende beoordeling van Söderblom's leven en werken. Daarvoor staat zijn persoon, overmatig bewonderd of gecritiseerd, ons nog te nabij. Daarvoor staan ons bovendien nog niet voldoende gegevens ter beschikking. Laten wij hopen, dat mettertijd de meester opstaat, wiens pen ons een bezonken, overtuigend beeld vermag te schilderen van dezen stoeren Christen en zijn veelzijdige arbeid. *Ons* is het slechts mogelijk om vóórstudies te maken. Gezien wat tot dusver over Söderblom gepubliceerd is, mag het geen weelde heten een dergelijke schets te ontwerpen juist van zijn godsdiensthistorische arbeid. Daar deze, zoals al zijn werk, innig samenhangt met zijn persoon, willen wij in het eerste hoofdstuk zijn levensloop en geestelijke ontwikkeling tekenen. In het tweede hoofdstuk volgt een beschrijving van enige vooronderstellingen van zijn wetenschappelijke arbeid. Over de volgende hoofdstukken is de eigenlijke godsdiensthistorische stof verdeeld en wel zo, dat wij in de laatste hoofdstukken de meer algemeen-theologische vragen, samenhangend met Söderblom's historische arbeid, behandelen. Een korte nabeschouwing sluit deze studie dan af.

BRONNEN EN LITERATUUR

Niemand kan Söderblom serieus bestuderen zonder de uitmuntende, reeds in het jaar van zijn sterven verschenen bibliographie ¹⁾, vervaardigd door Sven Ågren, een der bibliothecarissen van de Universiteitsbibliotheek te Upsala. Chronologisch geordend, komen in deze bibliographie 677 nummers ²⁾ voor: boeken, brochures, tijdschrift- en krantenartikelen, recensies enz. Bij mijn onderzoekingen is gebleken, hoe zorgvuldig deze bibliographie is samengesteld. Natuurlijk komen er onnauw-

1) *Bibliografi*, te vinden in *Nathan Söderblom in Memoriam*, Sthlm, 1931², 391—451, met bijbehorend, uitstekend te gebruiken register, 451—458 en nog een bibliographische aanvulling op 458 v.

2) De nummers 668 en 669 zijn verzamelstaten, het eerste van publicaties in de circulaire van het Domkapittel te Upsala, het tweede van door Söderblom geschreven „Woorden vooraf”. in door anderen geschreven boeken.

keurigheden in voor en is niet alles vermeld, wat Söderblom gepubliceerd heeft.¹⁾ Maar dat was, op zo korte termijn, niet anders mogelijk. Verreweg de meeste door Söderblom gepubliceerde geschriften zijn van religieuze en kerkelijke aard en dus voor ons doel niet in de eerste plaats nodig. Toch moet men niet denken, dat ons onderzoek zich beperken kan tot de bestudering der zuiver godsdiensthistorische werken. In de eerste plaats willen wij ons immers ook een denkbeeld vormen van Söderblom's geestelijke ontwikkeling en van zijn algemene instelling als man van wetenschap. Daartoe is de lectuur juist ook van zijn niet direct wetenschappelijke arbeid, vooral van 1889 — het eerste jaar van publicatie — tot \pm 1910 van belang. In de tweede plaats kan men overal godsdiensthistorische gedachten van de grootste betekenis tegenkomen, bijvoorbeeld in Söderblom's uitgesproken stichtelijke publicaties.

Naast de door hem uitgegeven en in de bibliographie van Ågren verzamelde geschriften is er de kolossale nalatenschap in handschrift. Deze is voor een klein gedeelte na zijn heengaan gepubliceerd, onder meer zijn Gifford Lectures. Voor een ander deel, met name zijn dagboeken en gewichtige onderdelen van zijn zeer uitgebreide correspondentie, is zij nog niet door de familie vrijgegeven. Er is echter ook een belangrijk deel, dat te Upsala in het huis van mevrouw Söderblom, waar de bibliotheek, de geschriften en de nalatenschap van haar man op liefdevolle wijze zijn ondergebracht, ter beschikking staat van eventuele onderzoekers. Speciaal voor ons geschrift was althans gedeeltelijke kennisneming van dit materiaal onontbeerlijk.

Een en ander maakt de voor ons doel noodzakelijke bronnenstudie tot een omvangrijke arbeid. Maar wij worden geholpen door het feit, dat Söderblom, vooral gedurende zijn zeer bezette bisschopsjaren zich zelf zeer veel herhaalde of vroeger geschreven, al of niet gepubliceerd, materiaal verwerkte. Een zeer sterk voorbeeld van aaneenrijging van reeds vroeger geschreven teksten zijn de hierboven genoemde Gifford Lectures, welke daardoor een rommelige, en bij hem, die deze teksten reeds kent, een onbevredigende indruk achterlaten.²⁾

Tenslotte over de geraadpleegde bronnen nog één opmerking. Wie zich

1) Aanvullingen worden gegeven door S. Dahlquist en F. Holmström in *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, resp. VIII, 1932, 162 v.v. en XIII, 1937, 254 v.

2) Wij moeten evenwel niet vergeten, dat Söderblom zelf niet meer de laatste hand heeft kunnen leggen aan de Gifford Lectures. In de tweede plaats is het begrijpelijk, dat hij tal van belangwekkende gedachten, tot dusver slechts in het Zweeds gepubliceerd, aan een grotere lezerskring wenste mede te delen.

een grondig denkbeeld wil vormen van het leven en denken van Söderblom, zal zich zeer in het bijzonder moeten bezig houden met het onuitgegeven materiaal, dat tal van persoonlijke gegevens bevat. Dit is evenwel nog niet in volle omvang toegankelijk. Daarom doen wij verstandig, juist ook bij onze documentatie, de niet door Söderblom zelf gepubliceerde geschriften voorlopig op het tweede plan te houden en in de eerste plaats te verwijzen naar de in druk verschenen uitgaven.¹⁾

Terstond na Söderblom's heengaan verscheen een stroom van geschriften, alle getuigend van de belangrijke plaats, welke hij innam en de liefdevolle bewondering, welke men voor hem koesterde. Wij willen hier slechts de voornaamste van deze geschriften noemen. Een boeiende en goed gedocumenteerde beschrijving van Söderblom's levensloop en van zijn geestelijke ontwikkeling vooral in zijn jeugd, geeft zijn leerling, de godsdiensthistoricus en tegenwoordige bisschop van Linköping, Tor Andrae.²⁾ Even gewichtig als deze biographie is het herdenkingsgeschrift, samengesteld door een aantal leerlingen. Terwijl het eerstgenoemde boek ons in de eerste plaats inlicht over de persoon van Söderblom, geeft deze royale uitgave, geredigeerd door den vroegeren secretaris van Söderblom, Nils Karlström, een uitstekend overzicht van zijn werk.³⁾ In het verband van onze studie dient met name de bijdrage genoemd te worden van Tor Andrae over Söderblom als godsdiensthistoricus.⁴⁾ Dit is een prachtig opstel. Mijsn inziens legt Andrae te veel nadruk op de apologetische inslag in Söderblom's werk; ook lijkt het mij onjuist, om het aesthetisch element in Söderblom zo belangrijk te achten als de schrijver doet. Maar het geldt hier slechts accentverschillen. Tor Andrae is er in geslaagd de bedoeling en inhoud van Söderblom's godsdiensthistorische arbeid in enkele krachtige lijnen te tekenen.

Uit de overige literatuur over Söderblom noem ik nog de herdenkingsrede⁵⁾ van prof. Westman, het beste, wat er in kort bestek over Söderblom geschreven is, verder het mooie boekje⁶⁾ van den tegenwoordigen

1) De Zweedse citaten zullen worden vertaald, de Duitse, Franse en Engelse niet.

2) Tor Andrae, *Nathan Söderblom*, Ups. 1932⁵, 333 blz., met tal van foto's. Dit boek is, helaas onverantwoordelijk slecht, vertaald in het Nederlands (Zutphen 1935). De Duitse vertaling (Berlin 1938) is goed.

3) Tor Andrae, Gustaf Aulén, Manfred Björkquist, Yngve Brilioth e.a., *Nathan Söderblom in Memoriam*, Sthlm 1931².

4) *id.* 25—62.

5) Knut B. Westman, *Minnestal över Nathan Söderblom*, Sthlm 1934.

6) Eivind Berggrav, *Nathan Söderblom, geni og karakter*, Oslo 1931.

bisschop van Oslo en de biographie van den Zweedsen geestelijke Nystedt.¹⁾

Deze en andere geschriften bevatten een schat van gegevens omtrent persoon en arbeid van Söderblom. Talloze neergeschreven herinneringen geven ons een rijk beeld van zijn karakter, zijn optreden, zijn bezigheden. Wij mogen evenwel niet vergeten, dat wij hier hebben te maken met herdenkingsliteratuur. Dat vormt de kracht, maar ook de zwakheid van deze publicaties.

Nu zijn mij uit latere jaren twee geschriften onder ogen gekomen, die een meer kritische behandeling, speciaal van Söderblom's theologie leveren, in de eerste plaats een boek van den Zweedsen theoloog Folke Holmström.²⁾ Niemand, die in het vervolg Söderblom wil bestuderen, mag, hoeveel kritiek hij ook moge hebben, voorbijgaan aan dit werk van Holmström, dat getuigt van energie, beginselvastheid en wetenschappelijke ernst. De schrijver heeft Söderblom's theologie onderworpen aan een diepgaand onderzoek aan de hand van de begrippen openbaring en mystiek. Zorgvuldig gaat hij de theologische ontwikkeling van Söderblom na en toont aan, hoe deze in de loop der jaren van inzicht veranderd is, hoe de man, die eerst het principiele onderscheid vaststelde tussen geloof en cultuur, openbaring en mystiek, op den duur meer en meer psychologische maatstaven aanlegt, met gevolg dat er van de principiele scheiding tussen Christendom en cultuur, Evangelisch geloof en mystiek weinig meer overblijft. Aldus tracht Holmström begrijpelijk te maken, hoe Söderblom, die het rationalisme en naturalisme van de negentiende eeuw krachtdadig hielp bestrijden, ondanks aanvankelijk verzet tegen het historisme en psychologisme der twintigste eeuw, toch ten offer viel aan de geest dezer eeuw en zich niet kon aansluiten bij de door Holmström toegejuichte principiele herorientatie in de huidige theologie. Holmström baseert zijn beschouwingen op een zeer conscientieus toegepaste, bijna microscopische tekstanalyse. Op deze wijze tracht hij de verschillende uitspraken van Söderblom nauwkeurig te dateren om aldus de ontwikkeling in diens theologie zo goed mogelijk te reconstrueren.³⁾

1) Olle Nystedt, *Nathan Söderblom*, Sthlm 1931 (in het Duits vertaald, Berlin 1932).

2) Folke Holmström, *Uppenbarelsereligion och mystik*, en undersökning av Nathan Söderbloms teologi, Sthlm, 1937, 432 blz. In *Svensk Teol. Kvart.skrift* XIII, 1937, 251 v.v. geeft Holmström tekstkritische prolegomena tot een methodisch Söderblomonderzoek, *Bidrag till Nathan Söderbloms bibliografi*.

3) Deze methode is trouwens niet voldoende. Men heeft niet alleen te vragen: *wanneer* heeft Söderblom dit of dat geschreven, maar ook: *in welke hoedanigheid* en *voor welke publiek!* Holmström houdt te weinig rekening met de bedoeling, welke de verschil-

Ondanks de zorgvuldigheid, waarmee de stof is verzameld en ingedeeld, vormt de lectuur van dit breedvoerig geschreven boek een vermoeiende bezigheid. Hoewel het natuurlijk zijn waarde heeft om het veelzijdige oeuvre van Söderblom nauwkeurig ontleed en met veel citaten geïllustreerd voor zich te zien, kan men ook te uitvoerig en te gedetailleerd te werk gaan. Naar het mij voorkomt, heeft Holmström met behulp van zijn veel te sterk doorgevoerde analyse aanmerkelijk meer willen bewijzen, dan mogelijk is. Ongetwijfeld vallen er wijzigingen te constateren in Söderblom's theologische overtuiging maar toch kenmerkt deze zich door een veel grotere continuïteit en eenheid, dan Holmström denkt. Wij moeten erg voorzichtig zijn bij het reconstrueren der chronologie van Söderblom's denkbeelden. Ook al laat deze in later jaren andere gezichtspunten gelden, *daarom laat hij de vorige nog niet los*. Het is een hachelijke onderneming, om Söderblom zo te analyseren als Holmström doet, omdat de onderscheidingen, die deze aanlegt, doodeenvoudig bij Söderblom niet bestaan. Er zouden bovendien bewijzen genoeg te leveren zijn, dat Söderblom — met de woorden van Holmström — ook reeds in 1903 overtuigd „psychologisch” denkt en na 1910 overtuigd „princiepief.” Terwijl volgens de wetten der door Holmström toegepaste logica uiteenlopende standpunten elkander uitsluiten, is het typische van Söderblom, dat dit bij hem juist niet het geval is. Men zou het zelfs zo kunnen zeggen: Söderblom ontwikkelt zich kerkelijk-dogmatisch steeds meer zo, dat hij „rechtser” komt te staan, tegelijkertijd ontwikkelt hij zich wetenschappelijk-wijsgerig zo, dat men zou kunnen zeggen, dat hij „linkser” wordt. Vandaar dan ook, dat zowel rechts- als linksstaande mensen zich tot hem wisten aangetrokken, maar zich ook, bitter in hem teleurgesteld, van hem af konden wenden.

Misschien zie ik, in reactie op Holmström, de continuïteit in Söderblom te sterk. Toch lijkt het mij toe, dat de aard van zijn persoonlijkheid van ons eist, dat wij zijn denkbeelden zo veel mogelijk als levende eenheid zien. Zeker zijn er verschuivingen te constateren in zijn theologische ontwikkeling. Maar het is de ontwikkeling van een boom, die naar alle kanten uitgroeit. Söderblom's theologie wordt steeds rijker en breder, ongetwijfeld ook minder streng en stoer: steeds meer verenigt hij voorstellingen, die hij vroeger van elkander gescheiden zag. In zoverre heeft

lende geschriften van Söderblom hebben. Het maakt een groot verschil, of wij te maken hebben met een preek, gehouden in de Domkerk van Upsala of een in dezelfde tijd geschreven wetenschappelijk artikel, ook al wordt hetzelfde onderwerp behandeld.

Holmström zeker gelijk. Söderblom's denkbeelden nemen meer en meer een synthetisch karakter aan, doch dit doet geen afbreuk aan hun diepte en concentratie op het wezenlijke. Hij moge bijvoorbeeld de werksfeer van den levenden God steeds universeler zien, tegelijkertijd richt zijn aandacht zich gedurende zijn laatste jaren al meer en meer op de centrale en klassieke leerstukken der Christelijke theologie.

Feitelijk vergeet Holmström te veel, dat Söderblom geen systematisch denkend mens was. Daarom past de door hem gebruikte methode ook zo slecht op Söderblom. Het is hem niet mogelijk, Söderblom recht te doen, hij geeft hem geen vrijheid genoeg, hij heeft zich te weinig ingedacht in de eigenlijke motieven van Söderblom's arbeid en in de situatie waarin hij als man van wetenschap stond, hij heeft er te weinig rekening mee gehouden, dat Söderblom in de eerste plaats geïnspireerd ziener, als men wil „dichter” was, en pas in de tweede plaats systematiserend theoloog. Bovendien beoordeelt Holmström Söderblom te spoedig vanuit zijn eigen theologisch systeem, dat geheel anders is dan dat van Söderblom en op grond waarvan hij wel sterk kritisch moet staan tegenover de aanpak van Söderblom. Dat is zijn goed recht, maar, omdat hij de juistheid van zijn eigen systeem niet bewijst, krijgen zijn uitspraken een te dogmatisch karakter.

Het tweede boek, dat zich bezighoudt met Söderblom's theologie, is geschreven door de Duitse theologe Hanna Wolff-Dorr. Over dit geschrift ¹⁾ kunnen we kort zijn. Leerlinge van Wehrung en Bohlin beschrijft en verdedigt zij Söderblom's openbaringsbegrip. Zij beschouwt diens theologie in dezen als een veel belangrijker bijdrage tot oplossing van het probleem der algemene en bijzondere openbaring dan de theologie der dialectici en maakt op deze wijze haar geschrift actueel en waardevol. Hoewel er onjuistheden in haar boek voorkomen, getuigt het over het algemeen van kennis van zaken en van begrip. Toch ziet ook zij Söderblom te veel als theoloog, of liever: zij ziet te veel alleen den Christentheoloog in Söderblom en te weinig den godsdiensthistoricus, den vertegenwoordiger van een relativistisch en universalistisch denkende tijd. Zij doet aldus tekort aan de dynamische spanning, welke typerend is voor Söderblom. Wanneer zij bijvoorbeeld uiteenzet, hoe bij Söderblom de bijzondere openbaring maatstaf is ter beoordeling van de waarheid

1) Hanna Wolff, *Der lebendige Gott*, Nathan Söderbloms Beitrag zur Offenbarungsfrage, Emsdetten 1938. Vgl. ook artikelen van haar hand over dezelfde materie in *Zeitschr. f. Th. und K.* N. F. XVII, 1936, 82—91 en 169—190.

in de andere religies, dan is dat wel waar, maar zij vergeet dat hij daarnaast het onderscheid tussen de algemene en de bijzondere openbaring vaak zo groot ziet, dat de eerste maar niet zo gemakkelijk als de schrijfter denkt, door hem op de tweede betrokken wordt. Zij vermindert de spanning tussen wetenschap en geloof, tussen het Christendom en de andere religies, zooals die in Söderblom leefde, te zeer. Dit mooie boek, ongetwijfeld minder belangrijk dan dat van Holmström, maar met meer congenialiteit geschreven, maakt nog eens te meer duidelijk, hoe moeilijk het is om Söderblom te benaderen en weer te geven. Dit zou ons kunnen weerhouden, ons op onze beurt te wagen aan een beschrijving van zijn leven en denken. Maar juist omdat Holmström en Hanna Dorr ons Söderblom vooral van de theologische en systematische kant tekenen, kan het misschien zijn waarde hebben, nu eens in de eerste plaats den godsdiensthistoricus in hem te schilderen. Quod Deus bene vertat!